

Ülle Lennuk

Tallinna ülikooli keeleteoimetamise magister

Uuenduslik ja alalhoidlik Tuglas

Friedebert Tuglase novellide „Popi ja Huhuu” ja „Hingemaa” eri redaktsioonide keelelisi ning stiililisi muutusi uurides lähtusin oletusest, et Tuglas soovis järgida eesti keele normimuutusi ja täiustada juba eelnevas versiooniski väljendusrikast teksti. Eeldasin, et nooreestlasena kasutas ta novelle redigeerides keeleuuenduslikke vorme ning uudissõnu.¹

Ilmselt on novellid olnud Tuglase loomingu tuntuim osa, neid käsitletakse ka koolis. Tänapäeva põhikooli lõpetaja teab „Popit ja Huhuid”, „Hingemaa” ja mõnd teist-kolmandat tema lühiproosa teost, mis vaatamata oma saja ja enama aasta taha jäävale loomisajale pakuvad ka praegu elamuslikke mõtisklusvõimalusi. Tuglase vaibumatu soov oma tekste iga ilmutumiskorra eel paremaks muuta – vananenud keelendeid asendades, sõnavara uuendades, sõnastuslikku täpsust ja nõtkust taotlede – kestis kuni kirjaniku viimaste elupäevadeni. Valides sõnu, vaagides paralleelvõimalusi ja lause heakeelsust kohendades järgis ta kehtivat keelenormi, hoidis silma ees keeleteadlaste ja -korraldajate soovitusi, usaldamata ometi oma tekste kellegi teise toimetada. Tuntaval määral jättis Tuglas neisse kirjutamisaegset hõngu, Ants Orase arvamusel oli seda siiski vähe ja „ümbertegemised pole ta asjadele just kasuks tulnud” (Lange 2004: 185).

Redaktsioonides tehtud muudatuste kasu ja kahju üle juurdlemine pani vaatlema tuglaslikul enesetoimetamisel ajastutruuks jäämist või

¹ Artikkel põhineb 2018. aastal Tallinna ülikoolis kaitstud magistritööl „Friedebert Tuglas oma varaste novellide toimetajana”.

NOVELLI „HINGEMAA”

REDAKTSIOONID:

- Hingemaa. 1906. [Autorinimi Fr. Mihkelson]. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Kaks juttu. 1914. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Liivakell I. 1919. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Valimik novelle. 1935. Tartu: K./ Ü. „Loodus”
- Kogutud novellid ja väikepalad I. 1939. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Hingemaa. 1941. Tallinn: Riiklik Kirjastus „Pedagoogiline Kirjandus”
- Elu ja kangastused. 1946. Tallinn: Riiklik Kirjastus „Ilukirjandus ja Kunst”
- Kogutud teosed I. Novellid 1986. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat”

NOVELLI „POPI JA HUHUU”

REDAKTSIOONID:

- Vaba Sõna 1914, 11/12. Tartu: Noor-Eesti, 337–350
- Saatus. 1917. Tallinn: Kirjastus-Ühisus „Maa”
- Popi ja Huhuu. 1921. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Valimik novelle. 1935. Tartu: K./ Ü. „Loodus”
- Kuldne rõngas. 1936. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus
- Valitud novellid ja väikepalad. 1942. Tallinn: Eesti Kirjastus
- Elu ja kangastused. 1946. Tallinn: RK „Ilukirjandus ja Kunst”
- Kogutud teosed 1. Novellid I. 1986. Tallinn: „Eesti Raamat”

vastupidist – keele ja stiili ajakohastamist. Ajasutruuks jäämiseks võib lugeda nii murdelise eripära – viimane on iseloomulik eesti keele vanematele sotsioperioodidele (Hennoste 1997: 47–48), mil paikse eluviisiga maarahvas kasutas omavahelises suhtlemises kohalikku kõnepruuki –, kui ka algse autoriteksti kirjakeele säilitamist. Kirjandusteose otsekõnele annab murdekeel aja- ja kohakuuluvuse, tingides samas oma arhailise keelekasutusega ka autori mõtte vahendamiskuse uue aja lugejale. Viimasele mõistetav olemisele ja teksti loomisaegsele autentsusele võrd-selt pretendeerida ei saa. Tuglas, kellest arvasin pigem ajakohastavat redigeerijat, seda esmapilgul ka on. Taustki näib sellist toimetajatööd kinnitavat: tema 1905. aasta järgsel pagulusajal saadetud kirjadest Johannes Aavikule võib lugeda täielikku toetust viimase keeleuendusele. Alates 1914. aasta kevadest tunnistas Tuglas Aavikule, et on tolle keelelisi brošüüre kasutanud käsiraamatuna „nii palju kui võisin” (Vihma 1999: 99).

Uurimaks, kui palju ning milliseid muudatusi Tuglas ülalnimetatud kahe novelli trükiredaktsioonides läbi aegade tegi, millised neist lähtusid keeleuenduslikust suhtumisest ja millised nn ametlikust keelenormist², võrdlesin kaheksat „Hingemaa” ja sama arvu „Popi ja Huhuu” redaktsiooni.

Ühtekokku leidsin „Hingemaa” redaktsioonides üle 230 ning „Popi ja Huhuu” trükiversioonides üle 130 muudetud-redigeeritud keelendi. Siinses

² „nn ametlik” – alles 1920. aastate lõpuks kujunes välja Akadeemilise Emakeele Seltsi roll eesti keele standardi aktiivse fikseerijana, varem lähtus – ilmselt tegi seda ka Tuglas – pigem autori jaoks usaldusväärseimast eeskujust.

artiklis esitan näited nende ajalises loogikas: esmalt vaatlen varasemaid ning seejärel kauem kaalutletud ehk viitajaga tehtud redaktsioonilisi muudatusi.

Varasematest redaktsioonilistest muudatustest

„Hingemaa” esmatrüki ilmumise (1906) eel ja ajal õpetati ning õpiti Liivimaa koolides eesti keelt kui kubermangu mitteametlikku kõnekeelt ilmselt Karl August Hermannini 1884. aastal valminud õpiku „Eesti keele Grammatik” alusel. Nii kasutati ja kirjutati ka lihtmineviku kolmanda pöörde vorme kujul, mida Hermann oma õpikus kirjeldab (Hermann 1884: 103):

- 2) M i n e w i k (praeteritum – imperfectum) ... katsusiwad, kargasiwad, otsisiwad

Ka novelli esimestes redaktsioonides on minevikuvormides kasutatud lõppu *-sivad/-ivad*:

paisusivad ja laenetasivad ning ujusivad pika reana üksteise järel läbi pää.

Ortograafiareegleid Hermann oma grammatikas esitanud ei ole, ka ei leia me juhiseid muudest allikatest, seetõttu võib vaid oletada, millest õigekirja puhul juhinduda võidi. Näiteks pani Tuglas *gi*-liite kirja, arvestamata eelneva hääliku helilisust. Eeskujul, millest ta võis lähtuda, kohtame Hermannini grammatika tekstis, kuigi sõnastatud reeglit seal ei leidu:

Sõna „keegi” ehk „kesgi” käänatakse nisama kui „kes”, üksnes *-gi* pandakse juurde (keegi, kedagi, kellegi, kellesegi), niisama „misgi” (midagi, millegi, millesegi) (Hermann 1884: 89–90).

Tuglas on novelli kolmes esimeses redaktsioonis kasutanud *gi*-lõpulist kuju:

Oli nii võõrastav, ei uskunudgi, et selle pori mere taga madalas mudaloigus keegi elada võis.

Johannes Voldemar Veski sõnastas ja avaldas 1912. aastal väheldase trükisena „Eesti Kirjakeele reeglid” Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi nelja eesti keele konverentsi (1908–1911) otsused.

Neist konverentsidest sai alguse konsensuslik keelekorraldusprotsess, mis jätkus 1920. aastal Akadeemilise Emakeele Seltsi asutamisega (Pajusalu 2017). Tuglas on nelja keelekonverentsi otsustega arvestades teinud „Hingemaa” 1913. aasta trükki *gi-/ki*-liite kirjutamisel parandused, nii et eelnevalt esitatud näitelause sai selles redaktsioonis kuju:

Oli nii võõrastav, ei uskunudki, et selle pori mere taga muda loigus keegi elada võis.

Hermanni grammatika reegli pärase mitmuse lihtmineviku kolmanda isiku *si/vad*-lõpu, mille too oli sõnastanud Eesti Kirjameeste Seltsi 1882. aasta otsuse kohaselt (Hermann 1884: 102), on Tuglas redigeerinud *si/d*-lõpuliseks alles 1919. aastal:

Kurvad elumälestused kustusid ja nende asemele asusid...

Kui õigekirjareeglid võttis Tuglas kasutusele pea nende kehtima hakkamise järel, siis morfoloogias ta redaktsioonilisi muutusi nii aegsasti ei teinud. Küllap kasutas ta siin looja vabadust valida „vea ja isikliku keelevarjundi vahel” (Tuglase fond, kiri Kirjandusmuuseumile 1961).

Hilisematest muudatustest

Nagu eeltoodust nähtus, siis morfoloogia muutmiseni jõudis Tuglas enamasti mõnevõrra pikema kaalumise järel kui õigekirja reeglipärastamiseni. Samasugune viivitamine on iseloomulik ka sõnavara puhul.

Tuglase teoseid iseloomustab rikkalik tüvematerjal: 40 novelli leksikat uurinud Huno Rätsep on tuvastanud neis ühtekokku 14 347 tüve (Rätsep 2002: 267). Ka kirjaniku novelliredaktsioonidest on võimalik leida enim just sõnavaramuudatusi. Ometi iseloomustab neid muudatusi pigem Tuglase alalhoidlikkus. Näiteks on novellis „Popi ja Huhuu”, kus ta kirjeldab keskaegset olustikku, kasutatud toimumisajaga sobivaid arhailisi ning murdelisi tähistajaid, millest enamiku kirjanik ka kõigis järgnevais redaktsioonides säilitas. Sellised on näiteks *händ, siug, lee, lõugas, vammus, kängitsema, purema, astjakirst, isand*. Teose varasemate redaktsioonide sõnakasutust on autor hiljem siiski mõningal määral ajakohastanud, tihti tingituna keelendite tähendusvälja muutumisest. Nii on ta esmatrüki isanda mõtlust kujutades kirjutanud *pidas palukest käes* ja Popi kohta, et koera *ahelas pidi pidama*. Hilisemates (alates 1921. aastast) redaktsioo-

nides on kirjanik asendanud sõna *pidama* neis positsioonides sõnaga *hoidma*.

Sõnu on nende tähenduse muutumise tõttu Tuglas ka „Hingemaa” redaktsioonides välja vahetanud või täpsustanud, näiteks asendanud esimese trüki väljendi *võörast tundmust vähendada* alates 1939. aasta redaktsioonist sõnauhendiga *võõristust vähendada*. Samal, 1906. aastal kirja pandud keelendi *tärkas ta meel(d)e* on autor 1935. aasta väljaande jaoks asendatud sõnadega *ta mäletas* ja sõna *kiitis* küttepuude saamiseks kasutatava metsa tähenduses asemel on Tuglase 1939. aasta redaktsioonis ilmselt ta enda loodud liittuletis *küttemets*.

Nii autori enese kui ka teiste – Aaviku, ka Johannes Voldemar Veski, aga samuti näiteks Willem Grüntali – loodud uusi sõnu on Tuglas analüüsitud kaht novelli redigeerides kasutusele võtnud peamiselt aastatel 1919–35.

Iseloomulikku vananenud sõnade asendamisel uudsetega on rohkem leida varasema loomisaastaga „Hingemaa” redaktsioonides:

„Hingemaa” 1906	„Hingemaa” 1935
<i>puhavus</i>	<i>puhang</i>
<i>piima tükk</i>	<i>piimalusikatäis</i>
<i>isesugune</i>	<i>mingi</i>
<i>võimus</i>	<i>võim</i>
<i>meeleäraheitmine</i>	<i>meeleheide</i>
<i>jaotöö/jao-töö</i>	<i>tükitöö</i>
<i>ilmaääreta</i>	<i>ääretu</i>
<i>võõras tundmus</i>	<i>võõristus</i>
<i>asuga</i>	<i>risuga</i>
<i>lõpmata</i>	<i>lõputu</i>
<i>sarnane</i>	<i>säärane</i>

„Popi ja Huhuu” teksti redigeerimisel viis Tuglas sõnavaramuudatusi sisse vähem, kui neid „Hingemaas” leida võib, asendades uutega peamiselt lootusetult vananenud ja ka kasutuselt kadunud nimi- ja tegusõnu:

„Popi ja Huhuu” 1914	„Popi ja Huhuu” 1935
<i>trööstida</i>	<i>lohutada</i>
<i>kurbits</i>	<i>kõrvits</i>
<i>porknad</i>	<i>porgandid</i>

Stiili kohendamist ja teksti lühendamist, sealhulgas otseses kõnes, võib vaadeldud kahest novellist kohata enam „Hingemaas”, mis Tuglase sõnul on kindlas ajahetkes sündinud teos (Tuglas 1966: 184). Esmaversioonis on kandimehe ja ta pereliikmete jutt ajale, s.o 20. sajandi algusele ja piirkonnale iseloomulikus kõnekeeles:

Aga või keski seda talupoega laseb Peterburisse?!... peksetakse...

Edasistes redaktsioonides on autor teinud muudatusi kuni novelli 1939. aasta redaktsioonini, kust alates on arhaismid asendatud kirjakeelsete sõnadega:

Aga kes see laseb talupoega sinna?... pekstakse...

Nende ja veel mõne muu näite põhjal võiks Tuglase varasemat lopsakamat keelekasutust sisaldanud otsekõne hilisematest redaktsioonidest välja jätmist maiekaldalikult pidada ka teose ärarikkumiseks või teksti steriilsmaks muutmiseks (Kalda 2000: 124–132). Nagu eeltoodud näidete põhjal mõõnda võib, on tõesti võimalik sellist steriilsustaotlust märgata. Ometi on teksti tihendamine „Hingemaale” kokkuvõttes kasuks tulnud. Muutuste tulemusel ja eriti peateemaga nõrgalt seotud dialoogide väljajätmise ning nii nende kui ka laialivalgivate kirjelduste ja mõtiskelude lühendamise tulemusel ning koos puänteeriva lõpplahenduse juurdekirjutamisega sai algsest jutukesest tihendatud keelega novell.

Kuigi Tuglas oli sõnavara uuendamisel hoolas ja kasutas vananenud sõnade asemel uut kirjakeele tüvevara, ei läinud ta loomingupraktikas kaasa aavikliku keeleuuendusliiasusega. Sama võib öelda ka tema morfoloogiliste muudatuste kohta. „Popi ja Huhuu” 1921. aasta trükiversiooni ette valmistades on Tuglas kasutatud Aavikule iseloomulikke ja tema poolt tungivalt soovitatud *nd-* ja *t-lõpulisi* kesksõnu *polnd*, *teenind*, *tulnd*, *saand*, *rullind*, *veeretand*, *juhtund*, *täistopit*, *kumardet*, *joodet*. Samuti kohtame nii selles kui ka Tuglase sama ajastu uutes tekstides *lle-*alaleütlevat *poikville* ja kehtivaist keelenormidest-tavadest erinevat *i-*mitmust, näiteks sõnas *ööil*. Järgmistes novelliredaktsioonides lähtus kirjanik peamiselt normkeelest.

Tuginedes tuvastamata eeskujudele, milleks Tuglas võis peale õpikute kasutada ka muud mitmekesisist kirjasõna ning samuti suulist pärimust, pani ta kirja mõned ainukordsed keelendid. Nii ei olnud mul võimalik leida otsest eeskju „Popis ja Huhuus” kasutatud sõna *helses* mitmuse

tüvedele *helmede* (mitmuse omastav k), *helmi* (mitmuse osastav k) ja võib vaid oletada seda, kas oli siin tegemist kirjaniku kodukeele mõju (selleskohast kinnitust polnud võimalik leida) või pigem tema vormiloomega. Alates 1936. aastal ilmunud kogust „Kuldne rõngas” on Tuglas selle sõna puhul kasutanud normikohast tüvekuju *helmeste*, *helmeid*, *helmestega*, nagu seda vormistikku kohtame ka Muugi VÕSis, kus tüüpsõnaks on antud *hernes* (Muuk 1933: 124).

Kokkuvõtteks

Iga järgmist Tuglase novelliredaktsiooni lugedes võib leida keelendeid, mida autor on pidanud vajalikuks võrreldes eelmise versiooniga muuta. Tuglas on teinud rohkesti „meie keele arenemise kohaseid parandusi” (Tuglase fond, kiri kirjandusmuuseumile 1961), kuid need ei torka novellitekstides silma määral, mis juhiks tähelepanu teoste süžee jälgimise ja idee kaasmõtlemise asemel keelelistele uuendustele. Küllap on autorist toimetaja saavutanud oma eesmärgi teha pingutavat redigeerimistööd vajadusega näha igas teoses „valivat ja tihendavat kunsti ega mitte päevast päeva jätkuvat käsitööd” (Tuglas 1966: 204). Ilmselt soovis ta, olles küll uuendusmeelne ja -keelne, eelkõige lugejale keeleliselt lähedaseks ja seeläbi arusaadavaks jääda ning seetõttu, mitte aga keeleuuenduse eitusest, viivitas mõnelgi puhul ülinovaatorlike vormide ja sõnade kasutuselevõtuga. Ta asendas iganenud vormid ja sõnad uutega aga niipea, kui need lugejale tuttavamaks olid saanud. Seega võib väita, et Tuglas oli oma novelliredaktsioonides mõõdukalt keeleuuenduslik.

Viidatud kirjandus

- Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Toim M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu: Tartu Ülikool.
- Hermann, Karl A. 1884. Eesti keele Grammatik: Koolide ja iseõppimise tarvis kõikidele, kes Eesti keelt õigesti ja puhtasti kõnelema ja kirjutama ning sügavamalt tundma ja uurima tahavad õppida. Tartu: W. Just.
- Kalda, Maie 2000. Redigeerimine kui steriliseerimine (F. Tuglase näitel). Kultuuritekst ja traditsioonitekst: 26.–27. novembril [1999, Tartus] toimunud seminari materjalid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 124–132.
- Lange, Anne 2004. Ants Oras. Tartu: Ilmamaa.

- Muuk, Elmar 1933. Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Pajusalu, Karl 2017. Eesti Teaduste Akadeemia ja Emakeele Seltsi 80 ühist aastat. Eesti Teaduste Akadeemia veebileht http://www.akadeemia.ee/_repository/file/TEGEVUS/YRITUSED%202017/SELTSIDE%20PAEV_31_10_2017/Karl%20Pajusalu_20171031.pdf (14.03.2018).
- Rätsep, Huno 2002 [1988]. Friedebert Tuglase kirjanikusõnavara iseloomulikke jooni – Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa, lk 265–282.
- Tuglas, Friedebert 1966. Teoste sünnilood. – Rummo, P. (koostaja), Friedebert Tuglas sõnas ja pildis. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat, lk 177–217.
- Tuglase fond = F. Tuglase käsikirjalised materjalid Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis – EKM EKLA, f 245.
- Vihma, Helgi 1990. Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku ja Friedebert Tuglase kirjavahetus. Tallinn: Valgus.

OK